

Joanna Nikołajuk
Białystok

Życie rodzinne Dostojewskich na podstawie pamiętników A. G. Dostojewskiej

Biała laska biografii. Ponieważ wszyscy jesteśmy ślepi. Wartość biografii. Prze-filtrowanej, udokumentowanej. Nie można siebie zobaczyć w dowolny sposób, biografia własna przygniata, pod koniec zaczyna się robić nieinteresująca nawet dla nas samych. W pewnej chwili przestajemy chłonać. Wszystkie drzwi zamknięte, żadnych dzwonków niespodziewanych. Nawet ostatni jakby już nie należał do biografii... Światło biografii. Pomoc biografii. Biała laska¹.

Gatunek pamiętnikarstwa rozwijał się od stuleci. Przybierał on różne formy i odmiany. Dziś do tego gatunku piśmiennictwa można zaliczyć wszelkiego rodzaju zapisy utrwalające ludzkie doświadczenia: wspomnienia, dzienniki, autobiografie, listy, notatki osobiste oraz wywiady i zarejestrowane rozmowy. W czasach współczesnych wraz z rozwojem mediów, a zwłaszcza internetu pojawiły się także tzw. blogi, twory o charakterze pamiętników, prowadzone przez zwykłych ludzi podzielone m.in. na bloki tematyczne, publiczne, miłosne, erotyczne i inne².

Literatura pamiętnikarska z reguły zawierała rejestr realnych wydarzeń z życia opisywanej osoby i miała charakter dokumentalny³. W tym kontekście wszelkiego rodzaju dokumenty osobiste zwane również ego-dokumen-

¹ A. Rudnicki, *Sto lat temu umarł Dostojewski*, Kraków 1989, s. 149.

² Zob.: S. Tyniecka-Makowska, *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda, Kraków 2001, s. 245.

³ Zob.: T. Michałowska, *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze. Renesans. Barok*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2003, s. 309.

tami były źródłem wiadomości o autorze⁴. Stanowiły one „zapis z życia prywatnego i (lub) publicznego dokonywany z pozycji ich bezpośredniego obserwatora lub uczestnika”⁵ i mogły „obejmować różny okres życia – całe życie, pewien wycinek czasu, czy nawet konkretne wydarzenie”⁶.

Pamiętniki stanowiły również ważny materiał badawczy dla specjalistów z innych dziedzin nauki: socjologów, historyków, kulturologów, psychologów, etnografów i antropologów⁷. W tym znaczeniu były nośnikiem informacji o epoce, dokumentem historycznym i materiałem źródłowym przekazującym szeroką wiedzę na temat „mechanizmów rządzących zarówno życiem jednostek ludzkich jak i zbiorowości przez rodzaj komentarza (politycznego, etycznego, społecznego), jakim opatruje się wydarzenia”⁸. Pomagały one odtworzać horyzonty myślowe i perspektywy myślenia potocznego, ukazywały stereotypy i zmiany w świadomości społecznej, a także różnice środowiskowe i pokoleniowe⁹.

W literaturze światowej publikowane były dzienniki, wspomnienia oraz innego rodzaju materiały osobiste zarówno autorstwa ludzi świata kultury, sztuki, polityki czy biznesu, jak również zwykłych ludzi – biografów, pragnących opisać swoje życie¹⁰.

Self-text fascynował od zawsze, gdyż pozwalał wejść za kulisy życia publicznego, ukazując szczegóły nieznane odbiorcom do tej pory z oficjalnych źródeł informacji. Problematiczną w tym ujęciu jest kategoria prawdy, którą otrzymuje czytelnik. Jest ona zawsze „sprawą dyskusyjną i stanowi wypadkową osobowości narratora, bohatera, autora i powodów pisania wspomnień”¹¹. Do najważniejszych należą względy finansowe, chęć oceny własnego życia i wprowadzenie w nim porządku, konieczność usprawiedliwienia dokonywanych wyborów czy też, jak w przypadku pamiętnika XX-wiecznego,

⁴ Б. Егоров, *О дневниках новейшего времени*, (w:) *Дневники писары росыжских*, red. L. Łucewicz, Studia Rossica XVII, Warszawa 2006, s. 411.

⁵ E. Zarych, *Encyklopedia literatury Polskiej*, Kraków, s. 523.

⁶ S. Tyniecka-Makowska, *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda, Kraków 2001, s. 245.

⁷ Zob.: A. Z. Makowiecki, *Encyklopedia szkolna. Literatura i nauka o języku*, Warszawa 1995, s. 156.

⁸ J. Słowiński, *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, 1977, s. 233.

⁹ И. Гитовичъ, *Случай Чехова: “Антидневниковность” как тип психологического и языкового самоощущения*, (w:) *Дневники писары росыжских*, red. L. Łucewicz, Studia Rossica XVII, Warszawa 2006, s. 196.

¹⁰ Zob.: L. Łucewicz, *Дневники, записные книжки, письма*, (w:) *Дневники, нотатки, листы писары росыжских*, red. L. Łucewicz, Studia Rossica XIX, Warszawa 2007, s. 11.

¹¹ Zob.: И. Гитовичъ, *Случай Чехова...*, s. 196.

cel czysto literacki bądź chęć wzięcia udziału w konkursie na pamiętnik”¹². Wśród pamiętników możemy wyróżnić te pisane do szuflady, publikowane wbrew woli autora po jego śmierci, a także utwory w zamyśle adresowane do szerokiej publiczności. Tu możemy wyróżnić wspomnienia literatów: J. J. Rousseau, Wolter’a, G. Sand, H. Haller’a¹³.

Na temat Dostojewskiego pojawiło się w literaturze światowej i rosyjskiej wiele utworów, artykułów i prac krytycznych poddających analizie jego twórczość. W dokumentach osobistych doświadczenie artystyczne pisarza i jego wpływ na rozwój literatury zaznaczali również i polscy twórcy: Z. Nałkowska, M. Dąbrowska, G. Herling-Grudziński, W. Gombrowicz, J. Iwaszkiewicz, S. Lem, Cz. Miłosz i S. Mrożek¹⁴.

Wraz ze wzrostem popularności pisarza wzrosło również zainteresowanie jego osobą. Utało się przeświadczenie, zwłaszcza w kręgach literackich, iż był człowiekiem o ponurym charakterze, dziwakiem, nieprzewidywalnym w swoim zachowaniu. Twierdzono, iż ma dwie strony osobowości:

Достоевский в освещении современников непостоянен, переменчив, многолик, порой он представляется личностью отталкивающей, вызывающей острую неприязнь. А одновременно, на страницах других воспоминаний о писателе, лучезарно сияет лицо идеалиста, романтика, праведника¹⁵.

Na tę kwestię zwrócono uwagę zaraz po śmierci pisarza. Opublikowano wówczas masę dokumentów, przedstawiających postać prozaika w życiu publicznym i prywatnym. Były to utwory o charakterze pamiętnikarskim – wspomnienia przyjaciół, członków rodziny, listy pisarza oraz jego własne notatki i dzienniki.

Znana jest korespondencja Dostojewskiego z takimi osobami jak; I. S. Aksakow, W. P. Mieszczerski, A. P. Miłjukow, J. S. Niekrasowa, M. P. Pogodin, Wł. S. i Ws. S. Sołowjowy, J. F. Tiutczew i innymi. Wspomnienia swoje spisała również córka pisarza L. F. Dostojewska oraz jego żona A. G. Dostojewska¹⁶.

¹² Zob.: S. Tyniecka-Makowska, *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda, Kraków 2001, s. 245.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Zob.: L. Łucewicz, *Słowo wstępne*, (w:) *Dzienniki, notatki, listy pisarzy rosyjskich*, red. L. Łucewicz, Studia Rossica XIX, Warszawa 2007, s. 9.

¹⁵ С. В. Белов, В. А. Туниманов, А. Г. Достоевская и ее воспоминания, (в:) А. Достоевская, *Воспоминания*, Москва 1971, с. 13.

¹⁶ Л. Р. Ланский, *Письма о Достоевском*, (в:) “Литературное наследство”, 1973, т. 86 (http://az.lib.ru/d/dostoevskij_fm/text_0780.shtml).

Один из наиболее любимых друзей писателя, А. Н. Майков, в своем прощальном слове сказал, что ни друзья, ни родственники не смогут ответить на вопрос: что такое Достоевский? “Спросите Анну Григорьевну о Фёдоре Михайловиче – она скажет: “Ах какой это был муж! Как он меня любил, как я его любила!” Друзья, что скажут? Их ответы будут детальные, отрывочные, анекдотические, пожалуй, а никак не отвечающие на предъявленные вопросы. Словом ответы неинтересные (...) О великих людях, о великих писателях мне не особенно интересно знать, в каком доме они жили, какое платье носили, видеть вещи, им принадлежащие; в старину бывало, ценились табакерки, из которых они нюхали табак, шляпы, чернильницы, перья ит.д. Вся мелочная обстановка их жизни. Это – только краски, штрихи, подробности¹⁷.

Z tego też względu pamiętniki A.G. Dostojewskiej posiadają wartość niepodważalną z uwagi na treść.

Pod względem gatunkowym *Wspomnienia* różnią się od *Dzienników*. Aby tego dowiedzieć należy sięgnąć do definicji obu terminów.

Dzienniki to regularnie prowadzone (z dnia na dzień) notatki, przestrzegające chronologii wydarzeń, skupione na osobie i osobowości autora-narratora. Natomiast wspomnienia to „relacja prozatorska o zdarzeniach, których autor był uczestnikiem bądź naocznym świadkiem”. Jako tzw. dokument osobisty są wyrazem „swoistego ujmowania świata, przekonań i dążeń społecznych”. W przeciwieństwie do dziennika przedstawiają wydarzenia z dystansu czasu. Ich autor opowiadać może nie tylko o przebiegu zdarzeń, ale i o swoim do nich stosunku (stan w momencie pisania). Chronologiczna relacja zdarzeń nie jest w tym gatunku wymagana¹⁸.

Dzienniki A. G. Dostojewskiej mają charakter relacjonujący i dokumentalny, a opisywane wydarzenia zawsze oznaczone są datą¹⁹. Rosyjska badaczka, S. Żytomirskaja, uważa, że:

Это подлинная ежедневная запись фактов жизни, мыслей, чувств и впечатлений, запись только для себя, недоступная даже для мужа (...) и потому полная ничем нескованных откровенных рассказов о нём. Живые, необдуманые и часто незрелые суждения молодой женщины, даже само непонимание ею в то время мотивов и значения поступков и слов мужа подводят нас куда ближе к его истинному, сложному облику, нежели более сознательное и объективное, но вместе с тем более хрестоматийное

¹⁷ С. В. Белов, В. А. Туниманов, А. Г. Достоевская..., с. 17.

¹⁸ Cyt za: E. Jakubowska-Terepka, *Листки из дневника (о Мандеовиштане) Анны Ахматовой*, (w:) *Dzienniki pisarzy rosyjskich*, red. L. Łucewicz, Studia Rossica XVII, Warszawa 2006, s. 337.

¹⁹ Zob.: И. Гитович, *Случай Чехова...*, s. 196.

и банальное переосмысление этих же поступков и слов в *Воспоминаниях*. Текст *Дневника*, таким образом, значим и сам по себе – для представлений о личности Достоевского, для летописи его жизни и трудов в 1867 г. С другой стороны он даёт возможность сравнительной критики *Воспоминаний* и уяснения значения их как источника²⁰.

Pod względem treści natomiast, *Wspomnienia* – zdaniem polskiego badacza, są próbą usprawiedliwienia męża i próbą przywrócenia dobrego imienia pisarzowi, którego starali się go pozbawić współcześni mu krytycy:

Aby się o tym przekonać, wystarczy porównać ze sobą fragmenty *Wspomnień* przedstawiające pobyt Dostojewskich za granicą z *Dziennikiem*. Nie ma owego biednego, wybuchowego, w gorącej wodzie kąpanego Fiedi, pojawia się nam szacowny Fiodor, opanowany i zrównoważony. Niewiele zachowało się z owej koszarnej atmosfery baden-badenowskiego piekła, jaką stwarzała karuzela wygranych i przegranych przez Fiedię pieniędzy. Nie ma rozpaczy, jest zrozumienie. Nic dziwnego. *Dziennik* pisany był na gorąco, *Wspomnienia* z perspektywy kilku dziesiątków lat. *Dziennik* stworzyła ręka dwudziestoletniej dziewczyny wyłącznie dla siebie, aby nie wyjść z wprawy jako scenografka, *Wspomnienia* wyszły spod pióra doświadczonej życiowo kobiety, zdającej sobie sprawę z wielkości swojego męża i pragnącej przedstawić go potomnym w sposób prawdziwy, choć możliwie dlań korzystny, żony z wielkiej miłości stawiającej Dostojewskiemu statuetę z brązu²¹.

Należy zauważyć, że *Dzienniki* i *Wspomnienia* A. G. Dostojewskiej uzupełniają się wzajemnie pod względem tematycznym. Podejmują one te same problemy dotyczące osoby F. M. Dostojewskiego. W obu utworach można znaleźć informacje przedstawiające światopogląd pisarza. Mowa jest w nich, między innymi, o podejściu Dostojewskiego do problemów ogólnospołecznych, politycznych, religijnych i filozoficznych²². Ujawniają one także jego stosunek do rosyjskiej rzeczywistości, którą, starał się przedstawiać obiektywnie, jak również krytykę rozwiniętej cywilizacji Zachodu²³. Znałe są również poglądy polityczne prozaika. Wiadomo, iż był konserwatystą i monarchistą całkowicie oddanym Rosji i carowi²⁴. Niejednokrotnie kryty-

²⁰ С. В. Житомирская, *Дневник А. Г. Достоевской как историко-литературный источник*, (w:) *Дневник А. Г. Достоевской*, с. 395.

²¹ Z. Podgórzec, *Posłowie*, (w:) *Wspomnienia A. Dostojewskiej*, Warszawa 1974, s. 463.

²² Zob.: С. В. Белов, В. А. Туниманов, А. Г. Достоевская..., с. 22.

²³ Ibidem.

²⁴ Zob.: В. Кантор, *Дневник писателя Достоевского: против духа и смысла русской империи*, (w:) *Дзиенники писарзы росыjskich*, red. L. Łuciewicz, Studia Rossica XVII, Warszawa 2006, s. 132.

kował on zachodni model państwowości, ukazywał negatywne cechy mieszczaństwa jako grupy społecznej. Miał negatywny stosunek do ruchu feministycznego²⁵. Wiele miejsca w utworach zajmują również spostrzeżenia pisarza odnośnie literatury rosyjskiej i światowej oraz kontaktów z pisarzami, badaczami, uczonymi i krytykami rosyjskimi, z którymi współpracował. Tu należy wymienić nazwiska: Niekrasowa, Turgieniewa, Majkowa, Gonczarowa czy Strachowa.

Po przestudiowaniu pamiętników dostrzega się zupełnie odmienny niż do wyżej wymienionych kwestii stosunek Dostojewskiego do świata kultury zachodniej. Podczas pobytu za granicą zachwycał się on muzyką, architekturą, rzeźbą i malarstwem europejskim. Na wielu kartach dzienników znajdziemy relacje autorki ze wspólnego pobytu w galeriach dzieł sztuki, spostrzeżenia, dotyczące poszczególnych obrazów, zachwyt Dostojewskiego dziełami mistrzów pędzla²⁶. Wyjątek stanowiła jednak kwestia religii. W utworach znajdziemy wzmianki, dotyczące poglądów pisarza na temat chrześcijaństwa i prawosławia. Znany jest również jego niezbyt przychylny stosunek do religii katolickiej.

Wśród bogatej tematyki wspomnień w obu utworach na uwagę zasługuje kwestia relacji rodzinnych. Na ten problem zwróciło uwagę wielu badaczy, interesujących się postacią Dostojewskiego, lecz w niedostatecznym stopniu, chociaż ten trop moim zdaniem jest właściwy. Sposób bycia w grupie, w środowisku, wśród ludzi narzuca specyficzny sposób zachowania i liczenie się z odczuciami środowiska. Tymczasem domowa, rodzinna atmosfera predestynuje do rozluźnienia się, zrzucenia maski, zakładanej na użytek publiki. W niniejszym artykule chciałam zwrócić uwagę właśnie na tę sferę życia pisarza, gdyż uważam, iż na tym gruncie, można faktycznie analizować sylwetkę prozaika, oceniać i sądzić jako o człowieku. W tym kontekście ukazane zostaną fragmenty z pamiętników Anny Grigorjewny, które przedstawiają Dostojewskiego nie w sztywnej atmosferze kręgów literackich, a w otoczeniu rodziny, gdzie prowadzi on życie bez widzów i krytyków, gdy nie ma potrzeby przybierania póz oraz skrywania własnego „ja”. Życie rodzinne najlepiej ujawnia ludzką psychikę – jej mocne i słabe strony, odsłania osobowość człowieka. W tym kontekście *Dzienniki* i *Wspomnienia* stały się jednym z ważniejszych źródeł stanowiących podstawę do badań nad życiem i warsztatem twórczym pisarza oraz rodzinną kroniką Dostojewskich, ukazującą Fiodora Michajłowicza jako męża i ojca.

²⁵ А. Г. Достоевская, *Воспоминания*, Москва 1971, с. 154.

²⁶ Zob.: С. В. Белов, В. А. Туниманов, *А. Достоевская...*, с. 17.

Pamiętniki Anny Grigorjewny były opublikowane w latach 20. XX wieku. W 1923 roku pojawił się *Dziennik*, zaś dwa lata później *Wspomnienia* pod redakcją L. P. Grossmana.

Historia *Dziennika* związana jest z podróżą poślubną Dostojewskich po Europie. Przed wyjazdem Anna obiecała matce pozostawać w ciągłym kontakcie, opisywać najdrobniejsze szczegóły z ich zagranicznego życia²⁷. Owe zapiski szybko przestały być suchą relacją opisującą kolejne etapy podróży, a stały się najszczerzą opowieścią ich wspólnego życia. *Dziennik* to wyjątkowo intymna historia małżeńskich relacji dwojga ludzi, przeciwstawiających się trudnościom dnia codziennego, problemom finansowym, własnym słabościom i namiętnościom. *Dziennik*, pisany na bieżąco, pozwolił autorce zrelacjonować wydarzenia, zachować atmosferę panującą między Dostojewskimi. O głównej przyczynie powstania *Dziennika* mówi jego autorka w następujący sposób:

...мой муж представлял для меня столь интересного, столь загадочного человека, и мне казалось, что мне легче будет его узнать и разгадать, если я буду записывать его мысли и замечания...

Informacje zawarte w zapiskach młodej, wówczas dwudziestoletniej biografki długo pozostawały tajemnicą. Dotarcie do nich uniemożliwił zapis stenograficzny, którym posłużyła się Anna.

Jeżeli chodzi o *Wspomnienia* pisane one były z perspektywy kilkudziesięciu lat. Pracę nad nimi autorka rozpoczęła w roku 1911, jako kobieta w podeszłym wieku, zakończyła ją zaś w roku 1916²⁸. Do ich napisania posłużyły jej w większości informacje pochodzące z jej wcześniejszych zapisów stenograficznych, zapiski osobiste męża oraz jego korespondencja. Najbardziej przydatnymi okazały się jednak własne wspomnienia, które zachowała w pamięci.

Bezpośrednim powodem pisania *Wspomnień* była chęć udzielenia odpowiedzi na obelżywy list, opublikowany w prasie rosyjskiej zaraz po śmierci Dostojewskiego i poddający w wątpliwość moralność pisarza. Jego autorem był bliski przyjaciel Fiodora Michajłowicza – Mikołaj Strachow.

Критик, как известно, аргументируя свою точку зрения, подкрепляет обвинения Достоевского в нравственной ущербности непосредственными параллелями с творчеством писателя: “Лица, наиболее на него похожие, – это

²⁷ Zob.: С. В. Житомирская, *Дневник А. Г. Достоевской как историко-литературный источник*, (в:) *Дневник А. Г. Достоевской*, с. 396.

²⁸ Zob.: Примечания к *Воспоминаниям А. Г. Достоевской*, Москва 1971, с. 411.

герой *Записок из подполья*, Свидригайлов в *Преступлении и наказании* и Ставрогин в *Бесах*. В другом письме – замечает С. В. Белов (J. N.) – Страхов ещё резче проводит ту же мысль: “Достоевский, создавая свои лица по своему образу и подобию, написал множество полупомешанных и больных людей и был твёрдо уверен, что списывает с действительности и что такова именно душа человека”²⁹.

Niniejsze słowa bardzo uraziły Annę Grigorjewnę, dlatego też decyduje się ona spisać swoje wspomnienia, by przedstawić inną prawdę o mężu – obalić istniejący mit o mrocznej stronie osobowości pisarza, przedstawić go takim, jakim zapamiętała go ona – najbliższa pisarzowi osoba, żona i przyjaciółka. Chciała ukazać go w prawdziwym świetle współcześnie jej żyjącym, ale i przyszłym pokoleniom: dzieciom, wnukom, oraz wielbicielom wielkiego talentu pisarza.

Na kształt artystyczny obu dzieł oraz podejście do tematu, w którego centrum znalazł się F.M. Dostojewski, duży wpływ miało przeświadczenie autorki o wielkości swojego męża jako wybitnego pisarza, niejednokrotnie posądzanego przez współczesnych mu krytyków o nierzetelność podczas pracy twórczej³⁰. Wytykano mu, iż w utworach jego pojawiały się częste odstępstwa od tematu, a postacie głównych bohaterów nie były dopracowane do końca. Anna usprawiedliwia swojego męża mówiąc niejednokrotnie o przyczynach takiego stanu rzeczy, uświadamiając czytelnikowi sytuację, w jakich pisarz tworzył. Uzależniony od terminów Dostojewski pisał wielkie dzieła właściwie na akord, bez poprawek i czasu na przemyślenie i nadanie im właściwego kształtu artystycznego.

Obiektywnie rzecz ujmując, w pamiętnikach Anna przedstawia czytelnikowi swojego męża w różnych sytuacjach. Dostojewski występuje jako redaktor gazety, w relacjach z przyjaciółmi i krytykami literatury. Najwięcej miejsca poświęca jednak autorka sferze kontaktów rodzinnych, a zwłaszcza jej osobistych małżeńskich relacji. Zwracając uwagę na tę sferę życia pisarza najtrafniej można dojść do celu, by stwierdzić, jakim naprawdę był człowiekiem.

Warto zatem zwrócić uwagę na kilka interesujących zagadnień z życia Dostojewskich takich jak: oświadczyzny pisarza, hazard pod wpływem którego pozostawał przez długie lata, choroba Fiodora Michajłowicza czy też przyjsie na świat ich pierwszego dziecka. Na szczególną uwagę zasługują również ten etap wspólnego życia Dostojewskich, kiedy wrócili oni z zagranicznej podróży po ciężkich doświadczeniach oraz śmierć pisarza.

²⁹ С. В. Белов, В. А. Туниманов, А. Г. Достоевская..., с. 26.

³⁰ А. Г. Достоевская, *Воспоминания...*, с. 213.

Moim zdaniem najważniejszą kwestią był fakt, iż od początku znajomości w stosunku do Anny Dostojewski zawsze był człowiekiem uczciwym i szczerym. Już na pierwszym spotkaniu nie skrywał przed nią swojej przeszłości. Opowiadał o wydarzeniach na Siemienowskim placu, gdzie razem z innymi swoimi towarzyszami oczekiwał na śmierć. Mówił Annie o swojej byłej żonie, Marii Dmitrjewnie i narzeczonej, Annie Wasiljewnie. Ta szczerść człowieka, pragnącego podzielić się z nią swoimi myślami i wspomnieniami zrobiła wówczas na niej wielkie wrażenie.

Wbrew temu, co mówiono o Dostojewskim w kręgach literackich, jak był postrzegany przez przyjaciół i znajomych, określających go jako człowieka drażliwego i wybuchowego, w stosunku do Anny był subtelny, delikatny, serdeczny i dobry. Nazywał ją pieszczotliwie „gołąbeczką”, „dobrą Anną Grigorjewną” czy też „najmilszą”. Anna polubiła te codzienne spotkania, w czasie których pokochała Fiodora Michajłowicza z wzajemnością.

Dostojewski długo zastanawiał się, w jaki sposób wyrazić Annie swoje uczucie, tak by nie wydać się śmiesznym dziewczynie, nie zostać wykpionym lub odrzuconym. Zrećinnie wplótł on miłosne wyznanie w treść swej nowej powieści, którą w skrócie opowiedział Annie. Nie wiedział jeszcze wtedy, że odwzajemnia ona jego uczucia.

...возможно ли, чтобы молодая девушка, столь различная по характеру и по летам, могла полюбить моего художника? Не будет ли это психологической неверностью? Вот об этом-то мне и хотелось бы знать ваше мнение, Анна Григорьевна. – Почему же невозможно? Ведь если, как вы говорите, ваша Аня не пустая кокетка, а обладает хорошим, отзывчивым сердцем, почему бы ей не полюбить вашего художника?... – Поставьте себя на минуту на её место, – сказал он дрожащим голосом. – Представьте, что этот художник – я, что я признался вам в любви и просил быть моей женой. Скажите, что бы вы мне ответили?... – Я бы вам ответила, что вас люблю и буду любить всю жизнь!³¹

Wiadomo, że Anna przyjęła oświadczyzny Fiodora i mimo tego, że rodzina pisarza nie akceptowała jej, wkrótce zostali oni małżeństwem. Ślub odbył się w Izmajłowskim soborze. Pierwsze dziecko Dostojewskich przyszło na świat 22 lutego 1868 roku, w czasie przebywania małżonków za granicą. Córcę nadano imię – Sonia. Fiodor Michajłowicz z niepokojem i utęsknieniem oczekiwał narodzin dziecka:

³¹ А. Г. Достоевская, *Воспоминания*, Москва 1971, с. 78–79. Następne cytaty pochodzące z tego wydania, zaznaczone będą w tekście w postaci jedynki rzymskiej i numeru strony w nawiasie.

...Федор Михайлович оказался нежнейшим отцом: он непременно присутствовал при купании девочки и помогал мне, сам завертывал ее в пижамное одеяльце и зашпиливал его английскими булавками, носил и укачивал ее на руках и, бросая свои занятия, спешил к ней, чуть только заслышит ее голосок. Первым вопросом при его пробуждении или по возвращении домой было: "Что Соня? Здорова? Хорошо ли спала, купала?" Федор Михайлович целыми часами просиживал у ее постельки, то напевая ее песенки, то разговаривая с нею, причем, когда ей пошел третий месяц, он был уверен, что Сонечка узнает его..." (I, s. 177).

Tym bardziej wstrząsającą okazała się dla niego wiadomość o śmierci dziewczynki. Z relacji Anny wiadomo, w jakim stanie był wówczas pisarz. Od czasu choroby Sonieczki aż do dnia pogrzebu zmarniał i schudł zauważalnie. Wydarzenie to odnowiło stare rany. Wówczas wspominał on swoją tragiczną młodość, samotność, jaką odczuwał po śmierci ukochanej matki, kpiny kolegów z kółka literackiego, wyśmiewających brak zdolności literackich. Jeszcze raz sięgnął pamięcią do lat katorgi, cierpienia, którego doświadczył przez cztery lata ciężkich robót. Mówił o nieudanym swym pierwszym małżeństwie, o nadziejach, jakie pokładał w szczęściu rodzinnym i w końcu o utraconym jedynym i najukochańszym dziecku. Anna szczególnie obawiała się wtedy o męża:

Глубоко потрясенная и опечаленная её кончиною, я страшно боялась за моего несчастного мужа: отчаяние его было бурное, он рыдал и плакал, как женщина, стоя пред остывавшим телом своей любимицы, и покрывал её бледное личико и ручки горячими поцелуями. Такого бурного отчаяния я никогда более не видала" (I, s. 178).

Utrata córki wniosła w życie Dostojewskich wiele smutku. Każde spotkanie dziecko przywoływało pamięć o Soni. Fiodor często powracał myślami do chwil wspólnie spędzonych z córeczką, co jeszcze bardziej pogłębiało w nim uczucie wielkiego smutku i przygnębienia. O ogromnym bólu pisarza-ojca świadczy fakt, iż:

w swym osobistym archiwum Dostojewski zawsze pieczołowicie przechowywał najkrótszy i najboleśniejszy dokument całego swojego życia: „Miasto Genewa, wydział pogrzebowy”. Doktor Silvester powiadomiony został, że śmierć m-lle Sofii Dostojewskiej, liczącej trzy miesiące życia, nastąpiła 24 maja 1868 roku, pogrzeb zaś wyznaczony został na dzień 26 maja 1868 roku na godzinę czwartą popołudniu (...).” Dostojewski przeczuwał swe nieszczęście w sposób wyjątkowo tragiczny. W jego długim i pełnym goryczy życiu był to najdotkliwszy cios, który przesłonił nawet poprzednie straszliwe doświadczenia³².

³² L. Grossman, *Dostojewski*, tłum. S. Pollak, Warszawa 1968, s. 378.

Po latach Dostojewskim przyszło się jeszcze raz przeżyć śmierć dziecka. W roku 1878 zmarł ich najmłodszy syn – Losza. Fiodor Michajłowicz cierpiał tym bardziej, gdyż jego syn zmarł w czasie ataku epilepsji – choroby, którą odziedziczył po ojcu.

Как ни старались мы с мужем покориться воле божьей и не тосковать, забыть нашего милого Лешу мы не могли, и вся осень и наступавшая зима были омрачены печальными воспоминаниями. Потеря наша повлияла на мужа в том отношении, что он, и всегда страстно относившийся к своим деткам, стал их ещё сильнее любить и сильнее за них тревожиться” (I, s. 323).

W stosunku do dzieci Fiodor Michajłowicz był nadzwyczaj spokojny i opanowany. Umiał z nimi rozmawiać, uspokajać je, tłumaczyć, jak należy się zachowywać i postępować. Jak wspomina rodzinny lekarz – B. M. Makarewicz, Dostojewski nawet na łożu śmierci, poprosił, by przyszły do niego dzieci.

...позвав детей – мальчика и девочку, (...) говорил с ними о том, как они должны жить после него, как должны любить мать, любить честность и труд, любить бедных и помогать им (...) Двое детей их, сын и дочь, тут же на коленях торопливо, испуганно крестились...³³

Jak wynika z powyższego, Dostojewski był dobrym, czułym i kochającym mężem i ojcem i była to w oczach jego żony jedyna strona osobowości pisarza, dająca o sobie znać w zaciszu domowego ogniska. Można przypuszczać, że to było prawdziwe oblicze Dostojewskiego jako człowieka, lecz – jak się okazuje – nie jedyne.

Annie dane było poznać również drugą stronę osobowości pisarza. Wychodząc za mąż za Dostojewskiego nie przypuszczała, ile siły i zaangażowania będzie musiała wnieść w swój związek, by zmagać się z problemami, które przynosiło im życie – liczne zadłużenia w redakcji, które po swojej śmierci zostawił Fiodorowi jego brat Michał, utrzymanie rodziny brata, oczekującej przyływu gotówki, brak z ich strony akceptacji poślubienia Anny przez pisarza, konflikt z Pawłem Aleksandrowiczem – synem poprzedniej żony z pierwszego małżeństwa, choroba męża, a także fascynacja Dostojewskiego hazardem. Wszystko to doprowadzało do pogorszenia kontaktów między małżonkami, wpłynęło na i tak już beznadziejnie trudną sytuację

³³ Cyt za: С. В. Белов, Л. Ф. Достоевская об отце, “Литературное наследство”, 1973, т. 86 (http://az.lib.ru/d/dostoevskij_fm/text_0780.shtml).

finansową. W tym kontekście podróż za granicę, na którą zdecydowali się Dostojewscy, miała być ucieczką od wierzycieli, kredytobiorców, długów i rodziny Fiodora, wyzyskujących pisarza przy każdej nadarzającej się okazji³⁴. Dla Anny lata spędzone w Europie okazały się prawdziwą szkołą życia, w czasie której nauczyła się ona wiele – jak utrzymać swoje małżeństwo, by panował w nim ład i spokój oraz jak być żoną hazardzisty i pieniacza.

Obiektywnie rzecz ujmując F. M. Dostojewski był człowiekiem o trudnym charakterze. Bez przyczyny dawał upust swoim nerwom, wybuchając gniewem³⁵. W pamiętnikach wielokrotnie pojawiają się wzmianki o kłótniach małżonków. Już na pierwszych stronach *Dziennika* uwagę zwraca sprzeczka Anny i Fiodora o parę nie pasujących do stroju rękawiczek. Taka drobniagowość Fiodora dawała o sobie znać wiele razy i stawała się przyczyną niejednej kłótni. Drobne uchybienia ze strony Anny wywoływały pasmo niekończących się sprzeczek. O jednym takim epizodzie Anna wspomina:

Пообедав в 9 часов вечера, мы пошли домой, но этот день был днем ссор: Я открыла зонтик и, не умея держать его так, как держат его предусмотрительные немки, ушибла какого-то честного немца. Федя раскричался на меня за это так, что у меня с досады сделалась лихорадка³⁶.

Przyczyną małżeńskich konfliktów była niejednokrotnie chorobliwa zazdrość Dostojewskiego o swoją żonę. Przypadkowe spojrzenie, pocałunek w rękę na przywitanie, czy też rozmowa Anny z mężczyzną przyprawiała pisarza niemal o histerię.

...– Аня ты слышишь? Молодой человек согласен поселиться с тобою вместе! Но ведь это пре-восходно!!! – громко вскрикнул Федор Михайлович и изо всех сил ударил по столу. Стоявший перед ним стакан чаю слетел на пол и разбился. Хозяйка бросилась поддерживать сильно покачнувшуюся от удара зажженную лампу, а Федор Михайлович вскочил с места, выбежал в переднюю, накинул пальто и убежал (s. 240).

Taki sposób zachowania pisarza niczym nie był podyktowany, co wynika z ich dalszej rozmowy, którą Anna przytacza:

³⁴ T. Szyszko, *Тургенев и Достоевский в Дневнике и Записках Елены Штакеншнейдер*, (w:) *Dzienniki pisarzy rosyjskich*, red. L. Łucewicz, Studia Rossica XVII, Warszawa 2006, s. 124.

³⁵ Zob.: L. Grossman, *Dostojewski*, tłum. S. Pollak, Warszawa 1968, s. 367.

³⁶ А. Г. Достоевская, *Дневник*, Москва 1993, с. 30. Następne cytaty pochodzące z tego wydania, zaznaczone będą w tekście w postaci dwójki rzymskiej i numeru strony w nawiasie.

– Что ж, приревновал, не правда ли? – возмущалась я, – думаешь, что я успела в несколько минут влюбиться в дикого азиата, а он в меня, и мы собираемся вместе бежать, не так ли. Ну как тебе нестыдно? Неужели ты не понимаешь, как обижаешь меня своею ревностью? Мы пять лет женаты, ты знаешь, как я тебя люблю, как ценю наше семейное счастье, и ты все же способен ревновать меня к первому встреченному и ставить меня и себя в смешное положение” (II, s. 241).

Na życie rodzinne duży wpływ miała nieuleczalna choroba męża, o której Anna wielokrotnie wspomina w pamiętnikach. Owe fragmenty, dotyczące ataków epileptycznych, uznawane są za jedne z najbardziej bolesnych wspomnień ze wspólnego życia małżonków. Bez względu na porę dnia czy nocy, Anna musiała być oporą dla swojego męża, współczuć mu, pomagać i czuwać nad nim oraz panować nad jego nerwami, które nasilały ataki choroby, chronić przed złośliwymi komentarzami, obcych i bliskich mu ludzi. Anna tak wspomina atak epilepsji Fiodora Michajłowicza, świadkiem, którego była po raz pierwszy:

Фёдор Михайлович был чрезвычайно оживлен и что-то интересное рассказывал моей сестре. Вдруг он прервал на полуслове свою речь, побледнел, привстал с дивана и начал наклоняться в мою сторону. Я с изумлением смотрела на его изменившееся лицо. Но вдруг раздался ужасный, не человеческий крик, вернее, вопль, и Фёдор Михайлович начал склоняться вперёд. В то же время раздался громкий крик моей сестры, сидевшей рядом с моим мужем. Она вскочила с кресла и с истерическими рыданиями выбежала из комнаты (...) Я обхватила Фёдора Михайловича за плечи и силою посадила на диван. Но каков же был мой ужас, когда я увидела, что бесчувственное тело моего мужа сползает с дивана, а у меня нет сил его удержать. Отодвинув стул с горевшей лампой, я дала возможность Фёдору Михайловичу опуститься на пол; сама я тоже опустилась и всё время судорог держала его голову на своих коленях. Помочь мне было некому: сестра моя была в истерике, и зять мой и горничная хлопотали около нее” (I, s. 112–113).

Niewątpliwie jednym z ważniejszych czynników, utrudniających ich wspólne życie i życie rodzinne, była fascynacja Fiodora Michajłowicza hazardem. Pisarz wychodził z domu nawet po ataku epilepsji i przegrywał w kasynie ich wspólne oszczędności, po czym wracał i po raz kolejny tracił ostatnie pieniądze:

В 12 часов Федя отправился на рулетку, имея 6 злотых с чем-то, но он довольно скоро пришел, сказав, что проиграл (это ничего); он просил у меня 10, я дала. Он пошел и очень – очень долго не приходил. Наконец пришел чрезвычайно печальный и сказал, что проиграл” (II, s. 142).

Sytuacja stawała się skrajnie beznadziejna, gdy Dostojewskim brakowało pieniędzy. Owładnięty grą Fiodor Michajłowicz dawał pod zastaw rzeczy osobiste: pamiątki rodzinne, biżuterię żony, którą sam jej wcześniej podarował, w tym również obrączki ślubne.

Я вынула серги и брош и долго, долго рассматривала их. Мне казалось, что я вижу их в последний раз. Мне это было ужасно как больно; я так любила эти вещи, ведь они были мне подарены Федей” (II, s. 146).

Od hazardu nie był w stanie powstrzymać się nawet wtedy, gdy nie wystarczało już nawet na jedzenie. Sprzedawał rzeczy codziennego użytku, a nawet ubrania własne i żony.

Сегодня Федя встал довольно рано, чтобы идти к меховщику (...) Федя просил дать хоть 10 гульденов, но тот не согласился, и Федя решил взять 8. Шуба осталась у меховщика, а Федя остался дома. (...) Он получил 4 талера и 3 взял с собою, а мне один оставил на кушанье (...) Федя пошел и, разумеется, проиграл. Потом воротился и просил дать ему этот последний талер, хотя у меня и ничего больше не оставалось” (II, s. 156).

Do hazardu Dostojewskiego ciągnęło od zawsze. Pisarz popadł w ten nałóg zaraz po powrocie z katorgi. Zawsze przyświecała mu idea wygrania miliona i poprzez ową ideę zatracił się całkowicie. Z powodu tego nałogu niewątpliwie przysporzył wiele cierpienia żonie, będącej wówczas w ciąży. L. Grossman zauważa:

Historia nieustannych przegranych Dostojewskiego, jego nadziei, szaleńczego ryzyka niepohamowanego hazardu, niemożność oparcia się demonowi gry, podporządkowania się opracowanemu systemowi („gdy tylko zaczyna się wygrana, natychmiast zaczynam ryzykować; nie jestem w stanie pohamować się”) – wszystko to składa się na obraz potwornej psychicznej tortury, w którą pisarz nieustannie wciąga swoją żonę przez drobiazgowe opisy swoich niepowodzeń. „Przegrałem wszystko”, „zastawiłem zegarek”, „na litość boską przyślij pieniądze na drogę powrotną”, „uratuj mnie po raz ostatni...” – oto tragiczna nić przewodnia tej korespondencji, która wydaje się jednym ogromnym jękiem skruchy, samooskarżeń, prób usprawiedliwienia, żarliwych zaklęć i wciąż ponawianych prób o pieniądze³⁷.

Anna wiedziała, że ruletka całkowicie zawładnęła jej mężem. Dostojewski prosił o wybaczenie za swoje postępowanie. Widząc, jak potwornie cierpi, bez słowa oddawała mu ostatnie pieniądze.

³⁷ L. Grossman, *Dostojewski...*, s. 369.

Когда идти на рулетку было не с чем и неоткуда было достать денег, Федор Михайлович бывал так удручен, что начинал рыдать, становился предо мною на колени, умолял меня простить его за то, что мучает меня своими поступками, приходил в крайнее отчаяние" (I, s. 163–164).

Taką postawę analizuje jeden z badaczy życia i twórczości pisarza, Andre Gide.

Pod koniec był już jakby odurzony tą pokorą, którą potrafi upajać swoich bohaterów, dziwną pokorą rosyjską, być może także chrześcijańską, która (...) znajduje się na dnie każdej nawet niewierzącej rosyjskiej duszy. Nie zrozumie jej nigdy człowiek Zachodu, dla którego cnotą jest godność: „Dlaczegoż mieliby mi odmawiać, tym bardziej, że nie wymagam, a proszę uniżenie”³⁸.

Z przeprowadzonej analizy wynika, iż *Dzienniki* i *Wspomnienia* Anny Grigorjewny Dostojewskiej wiele nowego, a zarazem pozytywnego wnoszą w wizerunek wielkiego pisarza rosyjskiego, a zarazem jej męża F. M. Dostojewskiego. Oba dzieła ukazują złożoność charakteru Fiodora Michajłowicza, który daje o sobie znać nie tylko w kontaktach ogólnoludzkich, ale również w życiu rodzinnym. Przysnać należy, iż Dostojewski nie był łatwym partnerem, co rzutowało na życie rodzinne. Przyzwyczajony do „batów”, które poczynając od dzieciństwa wymierzali mu ludzie i los, skwapliwie upajał się nielicznymi momentami szczęścia osobistego i rodzinnego. Dotkliwie raniony przez życie nieustannie, podświadomie bał się jego utraty – stąd niepokój o zdrowie pierwszej córki, zazdrość o żonę.

Anna, broniąc męża przed niesprawiedliwym osądem współczesnych mu, rzetelnie kreuje jego osobowość – nie pomija trudnych spraw, takich jak fascynacja hazardem, osamotnienie pisarza, czy też niekończące się trudności finansowe. Wielokrotnie przedstawia go w napadzie gniewu, gdy nie panował nad sobą, swoim zachowaniem i emocjami, podkreślając przy tym nieufność i powściągliwość w kontaktach z ludźmi, od których zresztą strocił. Stara się zrozumieć „zranionego przez życie” człowieka, który w trudnych sytuacjach ma prawo mieć swoje humory; nie krytykuje go, nie obraża, lecz współcierpi, tłumaczy, doradza i pomaga. Obok mrocznego „portretu” Dostojewskiego, znanego większości, z którymi przebywał, dodaje swój, bardziej ludzki, „jasny”, ukształtowany w zaciszu domowego ogniska. Wśród bliskich sobie osób, bezpieczny i w miarę spokojny pisarz umiał cieszyć się swoim szczęściem. Był troskliwym ojcem i mężem, kochającym i kochanym, dobrym, wrażliwym i wyrozumiałym człowiekiem.

³⁸ Andre Gide, *Dostojewski. Artykuły i wykłady*, tłum. K. Kot, Warszawa 2003, s. 19.

Dlatego też nie można jednoznacznie przykleić Dostojewskiemu etykiety, świadczącej o mroczności jego charakteru, należy jednak zaznaczyć, iż był człowiekiem tajemniczym o nieco skomplikowanej psychice, pełnej sprzeczności.

Dzienniki i *Wspomnienia* A. G. Dostojewskiej odkrywają jeszcze jedną prawdę o pisarzu jako człowieku. Są one świadectwem jego rozterek wewnętrznych, szczególnie w momentach niepowodzeń gry w ruletkę. Przegrywane – często ostatnie pieniądze i świadomość pogrążania rodziny w nędzę z jednej strony oraz perspektywa odegrania się – z drugiej, przypominają biblijny problem walki dobra ze złem – problem, z którym mają do czynienia bohaterowie jego powieści.

Pamiętniki A. G. Dostojewskiej wpisały się w tradycję pamiętnikarską jako dokument epoki oraz świadectwo życia w kontekście kontaktów rodzinnych wielkiego pisarza rosyjskiego, jakim był jej mąż.

S U M M A R Y

The article makes an attempt to present a marital relationship between an outstanding prosaist Fiodor Michajłowicz and his wife Anna Grigoriewna Dostojewsky based on “*Dzienniki*” and “*Wspomnienia*” written by A. G. Dostojewsky.

Paying attention to several interesting events from the Dostojewskys’ life, the author of the article does her utmost to show the couple’s life in an objective way. In order to do it, she refers to Anna’s memoirs whose main goal was to reveal the entire truth about Fiodor and to depict her husband in the way she remembered him being his wife and the closest friend.